वैतानः संहिताविधिराङ्गिरसः शान्तिकल्पश्च आथर्वणः" इति ।

कल्पक त्रि० कल्पयति रचयति आरोपयति वा कृप–णिच्–ण्वुल् । १रचके २आरोपके च ।३कर्चूरे(कचूर)भावप्र० ४नापिते पु० शब्दमाला तस्य केशवेशरचकत्वात् तच्छेदत्वात् वा तथात्वम् । कल्प+स्वार्थे कन् । ४कल्पशब्दार्थे च

कल्पकारः पु०कल्पं कल्पसूत्रं करोति कृ–ण्वुल् ।१कल्पसूत्रकारकेषु आश्वलायनादिषु कल्पं वेशं करोति अण् । २वेशादिकारके त्रि० ३नापिते पु०ण्वुल् । कल्पकारकोऽप्यत्र

कल्पक्षय पु० कल्पस्य सृष्टेः रचनाविशेषस्य क्षयोयत्र । प्रलये । "पुरा कल्पक्षये वृत्ते जातं जलमयं जगत्" बृहत्कथा । "कल्पक्षये पुनस्ते तु प्रविशन्ति परं पदम्" विष्णुपुरा० ।

कल्पतरु पु० कर्म्म० राहुशिरोवत् त० वा । १देवतरुभेदे कल्पपादपशब्दे विवृतिः । "आसीत् कल्पतरुच्छायानाश्रिता सुरभिः पथि" "मेरौ कल्पतरोरिव" रघुः । "निगमकल्पतरोर्गलितं फलम्" भाग० १,१,२ । २स्मृतिनिबन्धनभेदे शारीरकसूत्रभाष्यटीकाभामतीव्याख्यानरूपे ३ग्रन्थे च

कल्पद्रुम पु० कर्म्म० राहुशिरोवत् त० वा । देवतरुभेदे । संकल्पविषयफलदातृत्वाच्च तस्य कल्पद्रुमत्वम् "अनुकूलयतीन्द्रोऽपि कल्पद्रुमविभूषणैः" कुमा० । "नाबुद्ध कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षम्" रघुः । "कल्पद्रुमैरिह विचित्रफलैर्विरेजुः" माघः । कल्पद्रुकल्पवृक्षादयोऽप्यत्र ।

कल्पन न० कृप–छेदने भावे ल्युट् । १छेदने त्रिका० । कृपूसामर्थ्ये णिच्–भावे ल्युट् । २रचनायाम् ३विधाने ४आरोपे च ।

कल्पना स्त्री कृप–णिच्–भावे युच् । १रचनायाम् "उद्धारेऽनुद्धृते तेषामियं स्यादंशकल्पना" मनुः "प्रबन्धकल्पना कथा" अम० २विधाने ३आरोहणाय गजसज्जीकरणे हेम० "सकल्पनं द्विरदगणं वरूथिनः" माघः ।४व्यतिरेकव्याप्तिज्ञानाधीने अनुमानभेदे नैया० ५अर्थापत्तिरूपे प्रमाणान्तरे मीमांसकावेदान्तिनश्चाहुः । आरोपश्चाविद्यमानपदार्थस्य अन्यत्र स्थितस्य अन्यत्र प्रतिभासरूपः मानसव्यापारः । "कल्पनापोढमभ्रान्तं प्रत्यक्षं निर्विकल्पकम्" सर्व्वद० स० । यथा रज्जौ सर्पकल्पना । वेदान्तिमते एवं प्रपञ्चस्य ब्रह्मणि कल्पनारूप आरोपः । "चिन्मयस्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः । उपासकानां सिद्ध्यर्थं ब्रह्मणोरूपकल्पना" । निराकारस्य साकरतया जगदाकारेणारोपोऽपि कल्पनैव स चाध्यासशब्दे उक्तः । तदेतत् मुक्ताफले तट्टीकायां च निर्णीतं यथा–

"अहमेवासमेवाग्रे नान्यद्यत् सदसत् परम् । पश्चादहं यदेतच्च योऽवशिष्येत सोऽस्म्यहम्" मुक्ताफ० । "अहमेवेति कर्त्रन्तरस्य व्यावृत्तिः आसमेवेति क्रियान्तरस्य । अग्रे मायासम्बन्धादहमेव त्रिधा विभक्त इत्यर्थः, पश्चान्मायावियोगादनन्तरमप्यहमेव प्रपञ्चस्यादिमध्यावसानेष्वहमित्यर्थः । यच्चैतत् प्रपञ्चरूपं तदप्यहं नान्यत्र सिद्धं मय्यारोपितं यथाऽन्यत्र सिद्धः सर्पो रज्जौ एवं विवेचनात् भ्रमे निवृत्ते योऽवशिष्येत सोऽहमस्मि इदन्तया स्वरूपस्य निर्देष्टुमशक्यत्वादेवमुच्यते । एतेन यथा कटकादिष्ववस्थात्रयेऽपि सुवर्णत्वमेव सत्यम् । तथा जगदादिमध्यान्तेष्वनुष्यूतं सत्तामात्रं भगवत्स्वरूपमिति लक्षणार्थ इत्युक्तं, न तावदस्यासम्भवः "सदेव सोम्येदम्" इत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् । न च कालाकाशादिष्वतिव्याप्तिः तदुत्पत्तेः श्रुतत्वात् विमतमनित्यं बाध्यत्वात् शुक्तिरूप्यवदित्यनुमानाच्च । नापि साकारेषु चतुर्ष्वव्याप्तिः तेषामाकारतिरोहितत्वात् तस्मान्निर्दोषं लक्षणम् । एवं सामान्यलक्षणमुक्त्वा विशेषाल्लक्षयितुमाह" टी० "स द्वेधा निराकारः साकारश्च अनवच्छिन्नं चैतन्यं निराकारः, सत्वावच्छिन्नं चैतन्यं साकारः । स चतुर्धा रजस्तमोभ्यां युक्ते सत्वे पुरुषः१ रजसा ब्रह्मा२ तमसा रुद्रः३ शुद्धे विष्णुरेव४" मुक्ता० । "स द्वेधेति द्वेधात्वमेवाह निरेति अनवच्छिन्ने वस्तुन्यवच्छेदक उपाधिराकारः तेन रहितो निराकारः तत्सहितोऽन्यः । तत्राद्यं लक्षयति अनवच्छिन्नमिति । द्वितीयं लक्षयति सत्वेति । अस्यैव भेदानाह स चेति सः साकारः । तदाद्यं भेदमाह रजस्तमोभ्यामिति । तुल्याभ्यां रजस्तमोभ्यां युक्ते सत्वे प्रतिफलितं चैतन्यं पुरुषशब्दार्थ इति पूरणीयम् । एवमुत्तरत्र रजस्तमोभ्यामिति तृतीयया तयोरप्राधान्यं "सहयुक्ते चाप्रधाने" (पा०) इति स्मरणात् तेन पुरुषे सत्वं बहुलं, रजस्तमश्च तदपेक्षया न्यूनमित्यर्थः । न तु त्रीणि समान्येव त्रिसाम्यस्य प्रकृतिलक्षणत्वात्, स्तोकाधिकभावश्चैषां कार्य्यगम्यो न तु माषादिमूर्त्तद्रव्यवत् प्रत्यक्षः । युक्तग्रहणं द्वयोर्वर्त्तते, सत्वग्रहणं त्रिषु । द्वितीयं भेदमाह रजसेति । रजसा युक्ते सत्वे